

ԱՐԺԵՔԱՎՈՐ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆ ԿՈԱՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԱՄ ՆԱՅ ԳԱՂԹՈՋԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

2007 և 2008 թթ. «Գալուստ Գյուլյենկյան» հիմնարկության միջոցներով Երևանի համալսարանի հրապարակչությունը լույս է բնծայել երեք փասնյակից առաջինը՝ պատմագիտական և գրականագիտական հետազոտություններ: Դրանց շարքում աչքի ընկնող փնտռությունները պատմական գիտությունների դոկտոր Ալբերտ Խառապյանի՝ Կոստանդնուպոլսի հայ գաղթօջախի (XV-XVII դարեր) պատմությանը նվիրված հիմնարար աշխատությունը, որի մեջ քննարկվում են բազմաթիվ կարևոր առանցքային հարցեր Օսմանյան կայսրության մայրաքաղաք դարձած նախկին բյուզանդական կայսրության մայրաքաղաքի հայ գաղթօջախի վերաբերյալ: Նայ պատմագիտության մեջ բազմաթիվ աշխատություններ են գրվել Կոստանդնուպոլսի մասին, սակայն առաջին անգամ է, որ քննարկվում են գաղթօջախին վերաբերող այսօրվա փաստաթղթերը, որոնց պատասխաններն աչքի են ընկնում լայնքով և խորությամբ. շոշափված ամենափոքր հարցն անգամ վերլուծվում է արտակարգ հանգամանակից: Նկարագրությամբ է ընթերցվում գրքի առաջաբանը, որպեսզի հեղինակն ըստ արժանվույն ներկայացնում է Կ. Պոլսի հայ գաղթօջախի դերը ողջ արևմտահայության կյանքում, քննարկում և արժևորում է նրա մասին գոյություն ունեցող սկզբնաղբյուրները և պատմագիտական գրականությունը:

Սկզբնաղբյուրների շարքում կարևոր փնտռություններ են գրվում Մ. Մաշպոցի անվան Մարտիրոս-դարանի արխիվում պահվող վավերագրերը, որոնց հիման վրա Ա. Մաֆրասյանը հրապարակել է «Թուրքական աղբյուրները Նայասարանի, հայերի և Անդրկովկասի մյուս ժողովուրդների մասին» քառահատոր ժողովածուն: Այն բացառիկ նշանակություն ունի հայ և մյուս ժողովուրդների վերաբերյալ օսմանյան օրենքները, ֆերմանները հայ մասնագետներին և ընթերցող լայն հասարակայնությանը մարչելի դարձնելու գործում: Դրանց միջոցով հայ պատմագիտությունը հաղորդակցվեց բազմաթիվ թուրք հեղինակների գործերին, որոնք հետաքրքիր փնտռություններ են պարունակում Կ. Պոլսի հայության մասին օսմանյան վարչական ձեռնարկումների, սեփականափրական ձևերի վերաբերյալ: Մանրախույզ քննարկվում է նաև Ավ. Փափագյանի թարգմանած և կազմած «Թուրքական վավերագրերը Նայասարանի, հայերի և Անդրկովկասի մյուս ժողովուրդների մասին» ժողովածուն. այն կազմող ոչ միայն հայերեն ներկայացրել է օսմանյան կանոնադրություններ, բերաններ, Կ. Պոլսի հայ պարբերականներին վերաբերող բազմաթիվ փաստաթղթեր, այլև հանդես է եկել որպես բարձր մակարդակի հետազոտող՝ առաջաբանով և գիտական ծանոթագրություններով: Սկզբնաղբյուրների շարքում ներկայացված են XV-XVII դարերի տարեգրություններ, ժամանակագրություններ, դրանց հեղինակները: Ուշադրություն է գրավում Երեմիա Քեռնուրճյանի տարբեր աշխատությունների՝ Ա. Խառապյանի մանրամասն քննարկումները և փնտռված գնահատականները: Դրանք խորացնում են ընթերցողների գիտելիքների շրջանակը: Նեղիմակը մեծ բարեխղճությամբ, գիտնականին վայել բժախնդրությամբ հետազոտում և գնահատում է նաև ուսումնասիրվող հարցի վերաբերյալ XIX-XX դարերի գիտնականների աշխատությունները: Ընթերցողին հայտնի է դառնում Կ. Պոլսի հայ գաղթօջախի

տարբեր հարցեր ուսումնասիրած գիտնականների մի պատկանելի փաղանգ, որի մեջ արժանի տեղ են գրավում Մխիթարյան միաբնակության անդամները, սվիտցերահայ նշանավոր հեղափոխողները, դրանց հետ նաև խորհրդահայ գիտնականները իրենց արժեքավոր աշխատություններով: Գիտական բարձր մակարդակով գրված այդ առաջաբանը կարող էր լինել հարցի պատմագիտությանը նվիրված առանձին աշխատություն:

Բուն աշխատությունն սկսվում է օսմանյան մայրաքաղաքում հայ գաղթօջախի կազմավորման պատմությամբ: Ժամանակի գործիչների վկայություններով, փաստերով ցույց է տրվում հայ համայնքի գոյությունը և նրա գործունեության տարբեր կողմերը դեռևս Բյուզանդական կայսրության մայրաքաղաք Կ. Պոլսում: Նիշվում են բաղաձայն թուրքերի կողմից գրավելուց դեռևս 146 տարի առաջ այնպեղ գրվող հայ հոգևորականների անուններ, որոնք մասնակցել են 1307 թ. Սսի եկեղեցական ժողովին: Ներառված փաստեր են բերվում թուրքական ներխուժման ժամանակ Կ. Պոլսի պաշտպանների շարքում հայերի ներկայության և նրանց գոհվելու մասին: Փաստի հավաստիությունն ապացուցվում է դեպքերի ափսոսալի տարեգիր Նեստոր Իսկանդերի աշխատության մեջ:

Ժամանակի հայ և օտարագրի տարեգիրների օգնությամբ (օգտագործումով) հեղինակը ներկայացնում է թուրքական տարբեր սուլթանների գործադրած սահմանեցուցիչ իրադարձությունները, նվաճված, հպարտակ ժողովուրդներով մայրաքաղաքը բնակեցնելու, նրանց ունեցվածքը թալանելու, դիմադրական հնարավորությունները ջլատելու, նրանց միջոցներով քաղաքը վերաշինելու ջանքերը: Կ. Պոլսում արտակարգ բռնություններով վերաբնակեցվել են Արևմտյան և Արևելյան Նայասարանի տարբեր վայրերից՝ հրով ու սրով, «սյուրգյունի» միջոցով բռնագաղթված հայ բնակչություն (Աեսարիայից, Պրուսիայից, Ադրիանուպոլսից, Մամուռից, Թեքարից, Ալինից և այլ վայրերից): Այդ բռնագաղթերը ներկայացվում են հեղափոխական մանրամասներով: Նանգամանալից բացահայտվում է տարբեր վայրերից բռնագաղթված համայնքներն ինչպես և որտեղ էին վերաբնակեցվում, հարկադրական ինչ միջոցներ էին օգտագործվում, ինչպես էին թուրքական սուլթաններն օգտագործում քրիստոնյա համայնքների նկատմամբ մարտկի և «սիրաշահելու» (որոշ «արտոնություններ» շնորհելու) քաղաքականությունը, ինչպես հայ և հույն հարուստ գաղթական վերաբնակների ունեցվածքն օգտագործելու և մայրաքաղաքը վերակառուցելու քայլերին գուգահեռ, չունենալով դասի նկատմամբ կիրառվում էր գերեվարելու, գերեվաճառության և նրանց միջոցով ենթերիական գործատուներ համարելու քաղաքականություն:

Ամեն մի սուլթան (Մեհմեդ, Բայազետ, Մելիմ Ա, Սուլեյման Ա և նրանց հաջորդները) իրականացնում էր բռնության, դաժանության, հաշվեհարդարի, զանգվածային ջարդերի իր գործունեությունն ու մարտավարությունը: Մայրաքաղաք Կ. Պոլիս-«Սրամպուր» վերաշինելու համար մարդաթափ էր լինում գավառական տարածքը՝ Արևմտյան Նայասարան: Գրքում արտակարգ բարեխղճությամբ, գիտական բարձր մակարդակով քննարկվում է օսմանյան մայրաքաղաքում հույն, հայ և հրեա ազգաբնակչության միլիոնների համակարգի մեջ բնագրվելու գործընթացը, նաև հոգևոր-կրոնական կյանքը օսմանյան վարչակարգին ենթարկելու, պատրիարքի միջոցով հայ հանրության կյանքը դեկավարելու խնդիրը: Այդ երևախորքի վրա բացահայտվում է օսմանյան հարկային համակարգում հայ պատրիարք-

ների (հոգևոր առաջնորդների) դերի գերակայությունը և դրան ուղիղ համեմատական Էջմիածնի կաթողիկոսությունից նրա անկախանալու հանգամանքը:

Փաստորեն, Օսմանյան տարածքում գրավող հայ հոգևոր հաստատություններն աստիճանաբար ենթարկվում էին Կ. Պոլսի պատրիարքությանը, պայքար էր սկսվում Էջմիածնի, ապա նաև Ադրամարի կաթողիկոսների միջև գերակայության հասնելու համար, որը խրախուսվում էր օսմանյան իշխանությունների կամայականություններով: Չնայած սուլթանների փված ֆերմաններին շարք հաճախ՝ ուրնահարվում էին հայ և հույն հոգևորականների իրավունքները, անտեսվում եկեղեցիների շինության կամ վերանորոգության նրանց բերաթները, և այդ բոլորը կատարվում էր կաշառք ստանալու նպատակով: Թուրքական պետական ապարատի տարբեր օղակներ կենտրոնում և գավառներում խառնվում էին նույնիսկ հայ բնակչության պսակի և ամուսնալուծության գործառնություններին, որոնք իրականացնում էին ոչ թե հոգևոր առաջնորդները, այլ տեղի ենիզերի աղաթին, որն իր ստացած բնձանների շնորհիվ կարող էր նույնիսկ *չհասը հաս* դարձնել: Այդ փաստերը հեղինակի կողմից բացահայտվում են արխիվային վավերագրերի, ժամանակի հայ գործիչների վկայություններով, նրանց թողած հուշերով և աշխատություններով: Օգտագործելով պատվախնդիր և պաշտոնամոլ հոգևորականների միջև եղած հակասությունները, նաև աշխարհիկ գործող հայերի աջակցությունը՝ թուրքական վերին ապրանքները պատրիարքներ և հոգևոր առաջնորդներ էին նշանակում նույնիսկ շարք կարճաժամկետ:

Կաշառքը, քմահաճույքը, տարբեր աստիճանավորների ներհակությունները պատճառ էին դառնում, որ միևնույն հոգևորականը մի քանի անգամ հաստատվում էր պատրիարքական աթոռին (Գրիգոր Կեսարացին՝ 6, Նովհաննես Խուրը՝ 3, Դավիթ Արևելցին՝ 4, Կարապետ Կեսարացին՝ 5 անգամ): Նույն երևույթը գոյություն ուներ նաև հույն ուղղափառ համայնքում, չնայած նրանց անկայուն պաշտոնավարության մեջ մեծ տեղ էր զբաղում նաև եվրոպական պետությունների ակտիվ քաղաքականությունը Օսմանյան Թուրքիայի նկատմամբ: Պատրիարքի աթոռին տիրանալու համար Կ. Պոլսի հայ գաղթօջախի ներսում ընթացող պայքարը բացատրվում էր ոչ միայն Թուրքիայի սուլթանական կամ բարձր պաշտոնության նյութական շահագրգռվածությամբ: Այդ հարցն արժանանում է հեղինակի խորքային քննարկման. ներհակությունները բացատրվում են հայ հոգևոր-կրոնական կենտրոնների մրցակցությամբ, որի մի կողմում կանգնած էին Էջմիածնի կաթողիկոսության գերակայությունն ընդունողները, մյուս կողմում՝ «բավական թուլացած, բայց դեռևս իր հավակնություններից չերաժարված Սիսը» (էջ 162-163):

Նայ պետականության բացակայության պատճառով ժողովրդի ուժերը վերախմբավորող միակ ընդհանրական հաստատությունը Եկեղեցին էր. վերջնականապես պետք է որոշվեր, թե նրա նվիրապետություններում որը պետք է լիներ հոգևոր կենտրոնը, և գերակա դիրքը ու՞մ պետք է պատկաներ: Այդ հարցերը ենթարկվում են խորքային քննարկումների և վերլուծությունների, բացահայտվում պատրիարքներից ամեն մեկի կողմնորոշումն այդ հարցում և ընդգծվում են Ամենայն Տայոց կաթողիկոսության գերագահ իրավասությունները:

Մեծ հեղափոխություն է ներկայացնում «Սոցիալ-տնտեսական կյանքը» խորագրով գլուխը, որտեղ ներկայացվում է Կ. Պոլսի հայ բնակչության ամենամեծ թիվ կազմող ար-

հետաքննությունը և առևտրով զբաղվող խավը: Ընդգծելով, որ օսմանյան մայրաքաղաքում ոչ մահմեդականների մեջ ամենաբազմամարդ համայնք ունեին հույները, հայերը և հրեաները՝ հեղինակը մեզ անգամ ևս հավաստում է այն իրողությունը, որ այդ ժողովուրդներն էին կայսրության արհեստների և առևտրի զարգացման հենասյուները: XVI և XVII դարերի հեղինակներից բերված փաստերով բացահայտվում է կայսրության քաղաքներում գործող արհեստագործական կորպորացիաների բազմաքանակությունն ու բազմաարեսակությունը (Կ. Պոլսում՝ 150 գլխավոր համքարություններ, առանց երկրորդականների հաշվառման, Կահիրեում՝ 252, Դամասկոսում՝ 136 և այլն): Ըստ 17-րդ դարի թուրք հեղինակ Էվլիյա Չելեբիի փվյալների՝ Կ. Պոլսի Էսնաֆի 1100 նեղ մասնագիտական խմբերը կազմել են 57 դասեր: Ամեն մի արհեստի իր ներսում ունեցել է բազմաթիվ խմբավորումներ. այսպես՝ ոսկերիչների ընդհանուր արհեստը՝ «բոլուկը», ունեցել է 28 էսնաֆություններ, որոնք իրարից փարբերվել են կապարած գործով: Նման բաժանումներ են ունեցել նաև բազմաթիվ այլ արհեստներ: Ըստ Էջմիածնի նվիրակ վարդապետի փվյալների՝ հայ արհեստավորները Կ. Պոլսում ունեցել են 189 փեսակի արհեստ, որը վկայում է մայրաքաղաքի հայ բնակչության գերազանցապես արհեստագործությամբ զբաղվելու փաստը: Ներկայացնելով Կ. Պոլսի հայ արհեստավորների՝ էսնաֆ դասի բոլոր առանձնահատկությունները, հեղինակն ընդհանրացումներ է կատարում. հայ էսնաֆն ուներ կազմակերպական որոշակի կառուցվածք՝ վարպետ, ենթավարպետ և աշակերտ աստիճաններով: Այդ եռաստիճան համակարգը պահպանվել է XVIII և XIX դարերում ևս: Ներկայացվում են նաև ուսումնասիրողներին քիչ հայտնի էսնաֆական շրջանակներում հիերարխական այլ համակարգ ևս՝ արհեստավորական վերնախավերում գործող իգիթբաշխներն ու քյահյանները, որոնց գործունեությունն առնչվում էր արտադրության նյութական կողմի հետ: Ընկրվելով վարպետների ժողովում՝ նրանք իրենց ազդեցությունը փարածում էին ամբողջ պոլսահայ համայնքի վրա: Չնայած բարձր մակարդակին, ռազմա-ավարտարիական պետության համակարգում արհեստագործությունը Կ. Պոլսում «չկարողացավ հաղթահարել արտադրության մանուֆակտուրային ձևից» դեպի գործարանայինն անցնող սահմանագիծը: Արհեստավորությանը գուգահեռ փրվում են նաև հայ վաճառականության գործառույթները, բացահայտվում նրանց ծագումնաբանությունը, հայկական փարբեր վայրերից Կ. Պոլսում հաստատվելու հանգամանքները, նրանց գործունեության լայն ոլորտները (Արևելյան Եվրոպա, Լեհաստան, Ռուսաստան), նրանց երթուղիները՝ Թավրիզ-Էրզրում-Թոքատ-Կ. Պոլս: Վենետիկի և Լիվոռնոյի առևտրում գործուն դեր կատարող ջուդահայերը գործում էին Վան-Կեսարիա-Զմյուռնիա ուղիներով՝ միասնական կանգառ ունենալով Կ. Պոլսը: Նրանց գործունեությամբ էր ստեղծվում առևտրական կապիտալը, որը բարձր փոկոսների գործառույթով վերածվում էր վաշխառական կապիտալի: Ստեղծվում էր հայ դրամավերների դասը ի դեմս չելեպիների, որոնք գործում էին ոչ միայն Կ. Պոլսում, այլև Արևմտյան Նախաստանում: Այդ հարցերի համակարգը հեղինակը ներկայացնում է բավական մանրամասն, ցույց տալիս հայ վաճառականների գործունեության բոլոր ոլորտները՝ պարենային (բոլոր ճյուղավորումներով), հագուստեղենի՝ բրդի և կաշվի, ակնավաճառների և գոհարավաճառների, գործիքների, արտադրության միջոցների... (բոլորը թվարկել անհնար է): Զննարկվում են հայ ամիրա-սեղանավորների, վաճառական-խոջանների՝ միջազգային ա-

ռնարի ոլորտում ընդգրկվելու հարցերը, արևելահայ վաճառականների՝ թուրք-պարսկական պայմանագրի (1618 թ.) շնորհիվ մեծաքանակությամբ ճանապարհներով առևտուր կատարելու իրավունքների ձեռքբերումը: Միջազգային առևտրի խոշոր կենտրոն դարձած Կ. Պոլսում հայ վաճառականներն աչքի ընկնող դեր էին կատարում մասնավորապես տարանցիկ առևտրում (քարավանային առևտուր): Նեղինակը մի կարևոր ուղղում է մտքնում արևմտահայ վաճառականության՝ միջազգային առևտրում ունեցած դերի բնութագրին: Նկատի ունենալով հայ առևտրականությանը մեր պատմագիտության տված «միջնորդ» և «կոմպրադոր» միակողմանի գնահատականին, որը հետագայում խավին տրվող որակում էր խորհրդային տերմինաբանության մեջ: Նեղինակը, ընդհակառակը, ցույց է տալիս, որ XV-XVII դդ. արևմտահայ վաճառականությունը արևելյան հումք էր մատակարարում եվրոպական արտադրությանը՝ դառնալով նրա զարգացման խթանիչներից մեկը: Փաստորեն, օսմանյան մայրաքաղաքում գործում էին Արևմտյան, անգամ Արևելյան Նայասարանի տարբեր վայրերից գաղթած արհեստավորներ, առևտրականներ, վաճառականներ, և Կ. Պոլիսը դարձել էր Նայասարանի փոքր խճանկարը: Գրքում պարզաբանվում է նաև հայ գաղթօջախի տեղը և դերը օսմանյան հասարակության մեջ, առավելապես շեշտվում նրա պարավորությունները, բացահայտվում պետական պաշտոնյաների միջամտությունը համայնքի ներքին գործերին, բարձրաստիճան անձանց՝ սկզբում սեփական գրպանները, ապա պետական գանձարանը լցնելու միջոցները, հայ և հույն եկեղեցիների կառուցման և վերանորոգման համար հարուցվող ամեն կարգի խոչընդոտները, մահմեդականների հագուստների ընդգծված գույները, քրիստոնյաներին թույլատրվող գույները: Դա մի ամբողջական համակարգ էր, որով ընդգծվում էր մահմեդականի արտոնյալ լինելու և քրիստոնյայի ստորագույն իրավիճակը:

Օսմանյան կայսրության տիրակալն երևոյթներից էր նաև գերության համակարգը, որն սկիզբ առնելով սելջուկյան շրջանից՝ հարապնդում է մինչև XVII-XVIII դարերը:

Այդ ժամանակից սկսած արքունիքի և տեղական պաշտոնյաների հարստացման միջոց էր համարվում ստրկավաճառությունը և գերեվաճառությունը: Նայ համայնքի համար հատուկ նշանակություն էր ստանում գերիների փրկագնման գործը, որը կատարվում էր եկեղեցուց և ժողովրդից հավաքած միջոցներով, հանգանակություններով: Մեծ չափերի հասավ գերեվաճառությունն առանձնապես 1720-ական թթ. պարսկա-թուրքական պարսկազմներից հետո, երբ օսմանյան մայրաքաղաքը դարձավ տարածաշրջանի ստրկավաճառ խոշոր կենտրոն: Ստրկույների մեծ թվի մասին է վկայում այն փաստը, որ սուլթաններն օրենքներ էին սահմանում նրանց նկատմամբ ունեցած սեփականատիրական իրավունքի մասին (Մելիմի, Սուլեյման Կանունիի, Մուրադ Գ-ի ֆերմաններ): Կ. Պոլսի հայ համայնքի ողբերգական երևույթներից էր նաև դեվշիրմեն՝ մանկահավաք կամ մանկաժողովրդ, երբ հարկի փոխարեն հավաքված պատանիների մի մասն ուղարկվում էր գորանոցներ՝ ենիչերիների շարքերը համալրելու, մի այլ խումբ՝ թխարաններ, իբրև աշխատուժ նավատորմում, օգտագործվում նաև հանքային արդյունահանման ոլորտում: Այս փաստերը հավաստվում են հայ, հույն և թուրք պատմաբանների աշխատությունների և վավերագրերի՝ բարեխիղճ գիտնականի հմուտ օգտագործումով:

Արդիական հնչեղություն ունի աշխարհային վերջին ենթագլուխը, որը նվիրված է հայ-հունական եկեղեցական հարաբերություններին: Դարեր շարունակ կողք-կողքի ապրող քրիստոնյա ժողովուրդներին հեշտ կառավարելու համար թուրք պետական գործիչները նրանց շրջանում ստեղծում էին հակասություններ, ներհակություններ, սերմանում թշնամանք և երկպառակություն: Եվ դա նրանց հաջողվում էր: Այդ թշնամանքն ավելի սրվեց XVI և XVII դարերում Ս. Տեղյաց խնդրի շուրջ (ցավոք, այն շարունակվում է մինչև օրս՝ Կարսի դրսևորումներով): Սակայն պետք է նշել նաև, որ օսմանյան հարկային ծանր լուծը և իրավագրկությունը մերձեցման և հաշտեցման էր մղում հույներին և հայերին՝ միասին դիմակայելու և համագործակցելու: Նաճախ այդ երկու ժողովուրդների փոխհարաբերություններում արտահայտվում էր **կեղեքվող ժողովուրդների քրիստոնեական վերաբերմունքն իրար նկատմամբ**, որի վերհանումը նույնպես նորոյթ է մեր պատմագիտության մեջ:

Երկար և ավելի մանրամասն կարելի է գրել այս արժեքավոր աշխարհային մասին: Բայց բավարարվենք այսքանով: Ցանկանում եմ հեղինակի ուշադրությունը հրավիրել որոշ հարցերի վրա: Ինձ թվում է, լավ կլիներ, եթե մի գլուխ հարկացվեր Կ. Պոլսի գաղթօջախի մտավոր, հոգևոր կյանքին և մշակույթին: Ի վերջո, աշխարհային մեջ օգտագործված են ժամանակի մտավորականների ուսումնասիրությունները, ստեղծագործությունները: Կարելի էր նրանց օգտագործել ոչ թե միայն որպես սկզբնաղբյուր, այլ բացահայտել այդ անձնավորությունների (գործիչների) դերակատարությունը Կ. Պոլսի հայ գաղթօջախում և նրանց միջոցով ներկայացնել Կ. Պոլսի հոգևոր և նյութական մշակույթը: Չէ որ XVIII, մանավանդ XIX դարերում Կ. Պոլսի հայ գաղթօջախն էր դեկավարում և Կոնստանդնուպոլսի արևմտահայ մշակույթին: Այդ երևույթն, անպայման, ուներ իր հիմքերը, իր սկիզբը: Այդ հարցերի քննարկումը առավել ամբողջական կդարձներ գաղթօջախի պատմությունը: Մի ցանկություն ևս. լավ կլիներ, որ հեղինակը կազմեր իր օգտագործած թուրքերեն բառերի մի համառոտ բառարան և գեղեղեր աշխարհային վերջում՝ ընթերցողներին (անգամ պատմաբաններին, նույնիսկ Արևմտյան Նայաստանով զբաղվողներին) հասկանալի դարձնելու բազմաթիվ բառեր, որոնց թվարկումը մեծ փութ կգրավի (փարաքանդա, բեղեսպեն, սուրաշի, դեֆթերդար, դապգիմայ, ալթը ջեմաթ, աջեմի օղլան, այաններ, բազմաթիվ արհեստների անուններ): Նշվածները միայն ցանկություններ են, աշխարհային լիովին կարարյալ փնտրելու ցանկություն: Նավելենք, որ պարս. գիտ. դոկտոր Ալբերտ Խառապյանը ընթերցող հասարակայնությանը պարզեցնել է մի արտակարգ աշխարհային՝ բարձր մակարդակով, բծախնդիր վերլուծություններով և քննարկումներով: Սպասում ենք աշխարհային շարունակությանը՝ Կ. Պոլսի հայ գաղթօջախի XVIII-XIX դարի պատմությանը:

ԷՄՄԱ ԿՈՍՏԱՆԴՅԱՆ

*Պատմ. գիտ. դոկտոր, ՆԳԱ
Պատմության ինստիտուտի նոր
պատմության բաժնի վարիչ*